

SURÁNYI BÁLINT

Az I. Lajos-kori Ars Notarialis városi vonatkozású formuláinak eredetéről

Az I. Lajos-kori formuláskönyvre¹ már az 1930-as években ráirányult a történetírás figyelme,² a legutóbbi években pedig a forrásról előbb határainkon túl jelent meg tanulmány,³ majd a mű egyik legfontosabb részét magyar fordításban közölte, számos új eredményt tartalmazó kommentár kíséretében *Mezey László*.⁴ Az Ars Notarialis művelődéstörténeti, jogtörténeti, egyháztörténeti háttérének feltárása, az ilyenirányú vizsgálatokban a mű forrásértékének méltatása mellett a forrás feldolgozói igyekeztek megoldani a formuláskönyv létrejötté helyének, időpontjának, a munka rendeltetésének, valamint szerzői személyének véglegesen máig sem megoldott problémáját.

Az Ars Notarialis várostörténeti jelentőségét — amelyet korábban legfeljebb csak érintettek — nagyobb súllyal csak a formuláskönyv városi missilisanyagát magyar fordításban kiadó *Mezey* vetette fel. Az utóbbi munkában a kérdés tisztázásának igénye két formában jelentkezett: egyrészt a XI—XIV. századi levélgyűjteményt akarta a városi levelezés bemutatásával gazdagabbá tenni, s erre az említett missilisek voltak egyedül alkalmasak, másrészt a kiadás során jegyzetekkel kellett segíteni az olvasó tájékozódását, ez pedig irodalom hiányában csakis a kérdések önálló kutatása útján volt megoldható. Az így elért eredmények kétségtelenül jelentősek és részben helytállóak. Am a probléma a várostörténeti kutatás szempontjából is megoldást igényel. A XIV. századi magyarországi városokról rendelkezésünkre álló források igen töredékesek, s még ez a viszonylag kis forrásanyag is egyenetlen ismereteket ad: bizonyos kétségtelenül jelentős városainkról úgyszólván nincs adatunk, a források földrajzi eloszlása aránytalan, s a városi élet egyes lényeges vonatkozásairól egyáltalán nem szólnak az oklevelek. Az Ars Notarialisban azonban megtalálhatjuk a városi adminisztráció szervezetéről szóló egyetlen rövid összefoglalót; olyan városainkról találunk benne konkrét említést, amelyekről e kort illetően úgyszólván semmit se tudunk (Eger, Lippp); továbbá a városi társadalomról és igazgatási szervezetéről is máshol nem szereplő fontos értesüléseket szerezhetünk belőle. Mivel az eddigi irodalom a formuláskönyv városi okleveleit zömükben egyazon város anyagának tekinti, lehetőség nyílik e kérdéses város viszonyainak rekonstrukciójára. Amennyiben pedig ezt az anyagot — legalább nagy valószínűséggel — valamelyik konkrét várossal is összefüggésbe tudnánk hozni, a viszonylag gazdag soproni és pozsonyi, valamint a bár lézagosabb, de a városi életéről valamennyire összefüggő képet mégis adó budai, kassui, esztergomi és sárospataki anyag mellett újabb városról nyerünk felhasználható forrásokat.

Úgy véljük tehát, hogy a XIV. század első felének magyarországi városairól valamelyes szintetikus képet megrajzolni szándékozó munka semmiképpen sem mellőzheti az Ars Notarialis anyagának felhasználását. Minthogy azonban az ilyen szintetikus munka módszerében és terjedelmében egyaránt kizárja a formuláskönyv városi vonatkozásainak filológiai elemzését, igyekszünk most ezt előzetesen elvégezni. Annál is inkább indokolt-nak látszik ez, mivel a közeljövőben e téren újabb eredményeket aligha várhatunk,⁵ a végleges megoldást pedig csak az Ars Notarialis mindinkább esedékesé váló, de mindeddig tervbe sem vett kritikai kiadását kísérő rendszeres kutatómunkától remélhetjük. Nem

¹ Anonymi Ars Notarialis Formularia sub Ludovico I. rege Hungariae conscripta. M. G. Kovachich: Formulae solennes styli . . . Pesthini 1790.

² *Gárdonyi A.*: Városi plébániák kiváltságos állása a középkorban. Károlyi-Emlékkönyv Bpest. 1933. 174. l. *Kardos T.*: A magyar humanizmus kezdetei. Pécs. 1936. Pannónia könyvtár 20. 10—15. l.

³ *P. Ratkó*: Ein ungarisches kommentiertes Formelbuch aus der Mitte des XIV. Jahrhunderts (Historica I. Praha. 1959).

⁴ Árpád-kori és Anjou-kori levelek. Bpest. 1960 (A továbbiakban: *Mezey*).

⁵ *Mezey* hivatkozik *Bónis Gy.* sajtó alatt levő tanulmányára az Ars Notarialis szerzőjéről és forrásairól. E munka kéziratunk elkészültéig nem jelent meg, úgy hogy nem áll módunkban használni. *Mezey* azonban közli, hogy „a városi levelek a bizonyításban, sajnos, nem nyertek helyet”. (*Mezey*: I. m. 384. l.) Azóta megjelent a Filológiai Közöny 1961. évi 3—4. számában. Megállapításaira sajnos már nem tudunk reflektálni.

kívánunk az Ars Notarialis teljes problematikájához hozzászólni. Csupán a kérdéses város azonosításáról az irodalomban eddig felmerült megoldásokat szeretnénk újabb elemzéssel módosítani, s így talán a munka szerzője személyének kérdéséhez is újabb szemponttal tudunk szolgálni. Tudjuk, hogy eredményeink számos ponton nem lesznek véglegesek, de reméljük, hogy a magunk számára munkahipotézisként, mások számára pedig vitualapként meg fognak felelni.

A formuláskönyv városi vonatkozásainak zöme a városi magisztrátus, valamint a városi plébános oklevéladói működését bemutató rész anyagából tevődik össze. Az utóbbival kapcsolatban a kérdés vizsgálója „kulcsvárosként” Nagymarosra vagy Visegrádra gondolt.⁶ Mi a város-azonosításnál mindenekelőtt az irodalomban szereplő másik álláspontot, *Mezeynek* a városi missilisek vizsgálatából levont konklúzióját vesszük szemügyre. Felfogását mind a levelek gazdasági-társadalmi hátterének elemzésében, mind pedig abban, hogy a missiliseket zömmel egyazon város levelezése darabjainak tartja, elfogadjuk. Vitathatatlanul szerves egységet képez négy levél.⁷ Az elsöben a király közli a polgárokkal, hogy városukba kamarát szándékozik helyezni. A másodikban a város tiltakozik a számára katasztrófát jelentő intézkedés ellen, hivatkozva a kamara otltete miatt Károly Róbert korában keletkezett ismételt zavargásokra. Visszontválaszában a király az elé a választás elé állítja a polgárokat, hogy vagy hozzájárulnak a kamara oda-költözéséhez, vagy évi 100 márká kamarahasznát fizetnek. A negyedik levél szerint az utóbbi választják, bár előre szkeptikusan nyilatkoznak arról, hogy valóban képesek lesznek-e ezt megfizetni. Az azonosítás szempontjából ezeket a missiliseket lehet leginkább felhasználni. *Mezey* is e levélváltás kommentálásakor szövegi le ismét álláspontját: „A kamara létesítésében érdekelt város, s egyben a városi missilis-gyűjtemény keletkezésének minden valószínűség szerinti helye *Szatmárnémeti* lehet”.⁸ Úgy véljük, éppen ezen a ponton kell a kérdést újból megvizsgálni.

Mezey gondolatmenetét így folytatja: „Valóban, 1339-ben, tehát még Róbert Károly életében, szó van a szatmári kamaráról. A század közepétől azonban már Nagybánya a kamarai székhely. A változás okát a pénzügyvizsgálat történetével foglalkozók még nem adták. Hóman (A magyar királyság pénzügyei és gazdaságpolitikája Károly Róbert korában. Bpest. 1921. 197. l.) szerint még 1347-ben Szatmár a székhely. Az erre vonatkozó adatot azonban nem idézi.”⁹ Az említett helyen azonban *Hóman* megjelöli forrását: „Fejér IX/1. 497. l.” *Mezey* tehát úgy látszik az 1347-es adat mellőzésével alakította ki álláspontját. Minthogy 1347-ben a kamara valóban Szatmáron működött, a kérdéses levélváltást csak akkor vonatkoztathatjuk Szatmárra, ha az alábbi két hipotézis egyikét igaznak fogadjuk el.

1. Ha feltételezzük, hogy a levelezés 1347 előtt folyt I. Lajos és Szatmár között, ebből az is következik, hogy a kamarának 1339 és a feltételezett időpont között meg kellett volna szünnie. Sőt, az előzőleg ott működő, nyilván épületekkel is rendelkező kamara működési feltételeinek is meg kellett volna szünnie a feltételezett néhány év alatt, hiszen a király így ír: „...közöttetek királyi kamarát akarunk létesíteni és felkészíteni”... kamaraispánunk a kamarát „...arra megfelelő helyen felépíteni szándékozik.”¹⁰ E feltevés szerint — noha a város inkább az irreálisan magas kamarahasznra fizetését választotta, mint a kamara odahelyezését — a kamarát Szatmáron 1347-re mégis felépítették volna ugyan, de néhány évvel később az újonnan létesített kamarát mégis Nagybányára helyezték.

2. Ha arra gondolnánk, hogy a levelek 1347 után keletkeztek, a kamara, s egyben működése tárgyi feltételeinek megszüntét 1347 utáni időpontra kellene tenni. Ebben az esetben meglepő lenne, hogy a város leghatásosabbnak szánt érve a Károly Róbert idejében a kamara otltétéből származó folyamatos zavargások esetelése. Hiszen kézenfekvő lenne I. Lajos részéről az ellenérv: az ő uralkodása alatt is legalább 5 évig ott működött a kamara, s ha ebből származó bajokat a város nem tud említeni, miért lenne a kamara odahelyezéséből éppen most katasztrófa.

A két hipotézis közül az első külön cáfolat nélkül is teljesen képtelen. A második ugyan szintén valószínűtlenül hangzik, pusztán logikai érvek alapján azonban teljesen

⁶ *Gárdonyi*: i. h.

⁷ *Kovácsich*: i. m. 50—52. l.

⁸ *Mezey* álláspontját az i. m. 291—292. és 375—377. lapján fejt ki. Az idézett rész a 376. lapon található.

⁹ *Uo.*

¹⁰ *Kovácsich*: i. m. 50. l. A fordítás az említett levél-kiadványból való: *Mezey*: 295. l. Különösen megmutatkozik ennek az elképzelésnek tarthatatlansága, ha tekintetbe vesszük, hogy a szatmári kamara dikátora nemcsak 1347-ben (*Thallóczy L.*: A Kamara Haszna. Bpest. 1879. 157. l.), hanem 1344-ben is állít ki nyugtákat. (*Uo.* 156. l.; mai jelzete: O. L. D1. 51323, 51324. Noha a nyugták a Kállay család levéltárából származnak, a levéltár alábbi idézett kiadványában nem szerepelnek.)

nem zárható ki. Amint alább ki fogjuk mutatni, az *Ars Notarialis* anyaga I. Lajos uralkodásának első évtizedéből származik, s így e hipotézis is teljesen elfogadhatatlanná válik: egy hosszú időn át működő kamara tevékenységének tárgyi alapjai 1—2 éven belül teljesen nem szűnhettek meg. Mindkét hipotézis tarthatatlan, tehát e levelezés nem Szátmárral folyhatott.

Mezey nem is próbálja cáfolni *Hóman*nak az idézett helyen kifejtett álláspontját, amely szerint e négy levél Kassára vonatkozik. Ez a formuláskönyv egészenek problémáját fel sem vető önkényes megállapítás pusztán egy olyan adatra támaszkodik, amelynek értelmezését korábban éppen maga *Hóman* vitatta,¹¹ s ezért az nem is igényel beható tárgyalást. Az *Ars Notarialis* egészenek összefüggéseiből *Mezey* — úgy véljük — helyesen jutott arra az eredményre, hogy a kérdéses levelek a szatmár-nagybányai kamara sorsára vonatkoznak. Ez a megállapítás azonban a missilis-gyűjtemény „kulesvárosaként” *Mezey* által másodlagosan számba vett Sárospatak és Nagyszőlős közül a jelentősebbik várost, Sárospatakot szintén kizárja a megoldási lehetőségek sorából, mivel a nevezett város az egész Anjou-kor folyamán a szomolnok-kassai kamarához tartozott.

A kérdés fontosságára való tekintettel megkíséreljük az *Ars Notarialis*ban szereplő civitas azonosítását. A szatmári kamara területén a következő királyi civitasokat találhatjuk I. Lajos uralkodásának első évtizedében: *Luprechtzaza* (Beregszász), *Nagyszőlős*, *Huszt*, *Visk*, *Técső*, *Hosszúmező*, *Szatmár*, *Németi* és *Nagybánya*. Ezek közül *Szatmár* — mint láttuk — elesik. A többi város viszonyait az *Ars Notarialis*ban szereplő várossal összevetve úgy véljük, *Nagybánya* problémáját kell részletesen megvizsgáljunk. Elsősorban az szól emellett, hogy a szatmári kamara a XIV. század második felében ténylegesen *Nagybányára* került,¹² s a XV. században is ott működött. Másrészt közismert, hogy *Károly Róbert* korában új kamarák kizárólag bányavidéken létesültek, közülük kettőnek székhelye a vidék leghíresebb aranytermelő bányavárosa.¹³ Így tehát a kamaraszékhely *Szatmárról Nagybányára* helyezése beleillik egy kimutatható és megmagyarázható tendenciába, míg az említett többi város esetével ez a tendencia semmiféle ésszerű kapcsolatba nem hozható.

Nagybányáról I. Lajos uralkodásának utolsó évtizedéig mindössze három forrás áll rendelkezésünkre. Ezek közül is csak a város elégett korábbi privilégiumát pótló 1347-ből származó kiváltságlevélből¹⁴ meríthetünk részletes ismereteket. Jelentős városaink közül talán csak a délvidékiekről van ennél kevesebb anyagunk. Tehát *Nagybánya* esetében nem igényel külön magyarázatot az, hogy a rávonatkozó fennmaradt forrásokban miért nincs nyoma olyan jelentős eseményeknek, amelyenkről az *Ars Notarialis*ban szó esik. Feltétlenül össze kell azonban vetnünk a formuláskönyv fontosnak, jellegzetesnek tűnő helyeit a *Nagybányáról* kialakítható képpel, hogy meggyőződünk: lehetséges-e, valószínű-e „kulesváros” volta.

Az *Ars Notarialis* missilisgyűjteményében szereplő város loginkább szembeötlő jellegzetessége az illető város tekintélye és gazdagsága. Tekintélyét mutatja egy királyi levélben felbukkanó forma, miszerint a város „inter alias regulas civitatis a primaeva fundatione sua in honorem et dignitatem principatum obtinuisse”.¹⁵ Ezt a város két ízben is kiszinezve megismétli: egyszer a királynak adott válaszában, egyszer pedig egy várnagynak frott levélben.¹⁶ (Ez is igazolja a missilisgyűjtemény szerves összetartozását.) *Nagybánya* kiváltságlevele, amely „privilegium antiquum”-ot említ, s szabadságait „ad instar aliarum civitatum . . . capitalium” állapítja meg,¹⁷ érthetőnek mutatja az előbbi forma használatát a várossal kapcsolatban. Ami az *Ars Notarialis*ban szereplő város gazdagságát illeti, fel kell figyelünk arra, hogy milyen pénzterhekkel sújtották a missilisok tanúsága szerint. A kamaraispán elleni *Károly Róbert*-kori zendülés miatt 2000 márkát hajtottak be annakidején rajta.¹⁸ A nápolyi hadjárat céljára — a kért 400 márka helyett — végül is 200 márka fizetésére kötelezik.¹⁹ A kamara odahelyezése helyett inkább az évi 100 márka kamarahaszna fizetését választja.

Természetesen nem tudjuk pontosan, hogy ez a száz márka mit jelent: 100 márka új pénz beváltási kötelezettséget, 100 márka 2/3-os finomságú pénz, vagy pedig 100

¹¹ Numizmatikai Közöny 1917. 82. l. vö. *Hóman B.*: A magyar királyság pénzügyei és gazdaságpolitikája *Károly Róbert* korában. Bpest, 1921. 197. l.

¹² Vö.: *Hóman*: i. h., valamint *Nagybánya* 1376-os privilégiumát, amely a kamara ottlétéről tanúskodik. (*G. Fejér*: Codex diplomaticus . . . IX. 5. 99—100. l.)

¹³ *Hóman*: i. m. 200. l.

¹⁴ *Fejér*: i. m. IX. l. 497—503. l.

¹⁵ *Kovachich*: i. m. 44. l.

¹⁶ *Kovachich*: i. m. 45. és 46. l.

¹⁷ *Fejér*: i. h.

¹⁸ *Kovachich*: i. m. 51. l.

¹⁹ *Kovachich*: i. m. 44—46. l.

márka ezüst fizetését. Minthogy a királyi levélben csak fenyegetésről van szó, valószínű, hogy maga a rendelkezés se pontos. Úgy véljük, ha ezt a terhet más városok hasonló kötelezettségeivel akarjuk összevetni, leghelyesebb, ha hipotetikusan a középső értéket: 100 márkát a királyi kamarától vert pénzben számítunk. Ez azt jelenti, hogy az érintett város kötelezettsége kétszerese Nagyszombat, ötszöröse Pécs és hússzorosa Trencsén fizetési kötelezettségének — hogy csak jellegzetes példákat említsünk. A körmeői kamara területén Nagyszombat pedig annyira kiemelkedik, hogy majdnem háromszor annyit fizet, mint a kamaraszereződés szerint Nagyszombat után a legnagyobb évi összeget fizető Korpona és Báth.²⁰

A kötelezettség tehát akkor is fantasztikusan nagy, ha a király büntetésből vetette ki rájuk. Az Ars Notarialisban szereplő városról annyit tudunk, hogy polgárai szőlőtermeléssel és kereskedelemmel foglalkoztak. Ezt a foglalkozást ítélték a többi város, így az e korban kiemelkedően jelentős és gazdag Nagyszombat polgárai is. Úgy véljük azonban, hogy a kérdéses város lakói tisztán ezekből a jövedelemforrásokból a fenti anyagi követeléseknek megfelelni nem lehettek képesek.

Nagybánya gazdagságára főként későbbi adatokból következtethetünk vissza.²¹ Ám, hogy plébános a 1330-as években 10 márka pápai tizedet fizetett²² — még ha ez az összeg nem egyévi jövedelmének 10%-át jelentette is —, mutatja ekkori vagyonát. Nagybánya 1347-es privilégiumából kiderül, hogy lakói foglalkoztak borászattal és kereskedéssel is, s ennyiben a formuláskönyv erről szóló adatai vonatkoztathatók rá. Anyagi bázisát azonban az országos viszonylatban is kiemelkedően gazdag aranybányái képezték. Véleményünk szerint éppen ez utóbbi körülmény magyarázhatja az Ars Notarialis városát sújtó említett pénzterhek teljesíthetőségét.

Egyedül az aranybányászattal tudjuk magyarázni azt is, hogy a kamara ottlétéből Károly Róbert korában e városban miért törték ki állandóan zavargások, egy ízben pl. Olyan erővel, hogy a kamaraispánt 25 szolgájával egyetemben meggyilkolták.²³ Ez magyarázza azt is, hogy miért jelentett a város számára katasztrófát a kamara odahelyezése, s miért választotta a város inkább a hatalmas pénzterhet mint kisebb rosszat. A pénzverőkamaraispánok e korban egyben bányakamaraispánok is voltak, s erre Mezey értelmezése szerint az Ars Notarialisban szereplő királyi levél közvetlenül is utal: a városba küldött B. fia A. mester „kamaráink ispánja ez ilyenfajta bányaugyekben”.²⁴ Érthető a város félelme a fokozott ellenőrzéstől és autonómiája sérelmétől. Ez a félelem hűzódhatott meg a nyíltan hangoztatott kifogások mögött. Egyébként Nagybánya 1347-es és 1376-os privilégiumának összehasonlítása szemléltető példája annak, hogy egy bányaváros önkormányzatán a kamaraszékhely odahelyezése milyen súlyos csorbát ejt.

A formuláskönyv missiliseit felhasználhatjuk a tágabb értelemben vett földrajzi lokalizáció helyességének igazolására is. Mezey is megoldhatatlan problémába ütközött, amikor az egyik levél ... „conceives nostri de partibus Transsylvaniae per fluvium Kires in civitatem Lippa ... navigando” kitételét próbálta magyarázni.²⁵ Minthogy ebből a szövegrészből csak a polgárok kereskedelmi övezetéről kapunk tájékoztatást, városuk helyéről azonban nem, annyit mégis biztonsággal megállapíthatunk, hogy a keresett város az ország keleti részén lehetett. Közlelbi földrajzi meghatározásra alkalmas egy másik levél. Ebben a kérdéses város panaszt tesz egy nemesnél, mert annak officialisa az előző napon egy polgártársukat kirabolta. Ez a polgár két négylovas szekerevel, amelyen 50 márka értékű árut vitt, a nemes birtokán „in civitatem talem ab inde in montanum Lapisbajna (sic!) transire voluisset”. Az officialis azonban „in loco fori” büntársaival együtt megtámadta, s a szekereket és az árut az említett nemes civitasába hurcolta.²⁶ Mind-ebből sem az illető polgár útvonalát, sem pedig útjának célját nem lehet egyértelműen tisztázni. Nem világos, hogy a nemesi birtokon átvivő út közvetlen céljának megjelölése után miért közlik még azt is, hogy onnan polgártársuk tovább akart menni Lapisbányára. Ez azonban érthetővé válik, ha útját úgy képzeljük el, hogy a nemes birtokán kétszer akart keresztülmenni: egyszer útban egy civitas felé, s onnan visszatérve Lapisbányára.

²⁰ Nagyszombat, Korpona, Báth és Trencsén kamarahasznát ld. Corpus Juris Hungarici. I. Bpest. 1899. 158. l. Pécsét: Monumenta Ecclesiae Strigoniensis III. Esztergom. 1924. (Mon. Strig.) 416. l.

²¹ 1376-os privilégiuma szerint (vö. 12. sz. jegyzet) Felsőbányával együtt évi 1000 aranyft.-ot fizetett „pro earum collecta annuali et pro lucro camerae nostrae et strenis.” Plébániáját *Maksai F.* a középkori Magyarország legzadagabb plébániájának nevezi. (A középkori Szatmár megye. Bpest. 1940. 100. l.)

²² Schönher Gyula emlékezete. Bpest. 1910. 398–399. l. (e gyűjteményes kötet a továbbiakban: *Schönher*); a pápai tized ld. Monumenta Vaticana Hungariae, Rationes collectorum Pontificorum in Hungaria. Bpest. 1887 (a továbbiakban: *Rationes*...) 215. l.

²³ *Kovachich*: i. m. 50–51. l.

²⁴ *Mezey*: i. m. 295. l. A pénzverő és bányakamara kapcsolatára vö. *Hóman*: i. m. 202. l.

²⁵ *Kovachich*: i. m. 48. l., *Mezey*: i. m. 377. l.

²⁶ *Kovachich*: i. m. 47. l.

Ilyen értelmezés megengedi, hogy e polgárt a Lapishánya közvetlen közelében levő Nagybánya lakosának gondoljuk. Ám ha e kérdést véglegesen nem is zárhatjuk le, a nem különösebben jelentős Lapishánya nevének felbukkanása mindenképpen arra mutat, hogy a „kulcsvárost” Lapishánya környékén kell keresnünk.

Ezen a ponton talán abba is hagyhatjuk a missilisek egyes kitételeinek összevetését a nagybányai viszonyokkal, ha nem akarunk olyan jelenségek párhuzamosságának kimutatásával foglalkozni, amelyek szinte bármelyik középkori városunkat jellemzik. Az ilyen momentumok közül csak az itáliai hadjárat céljaira kivetett nagyösszegű adó elleni tiltakozásban említett tűzvészek és a Nagybánya régi kiváltságlevelét elhamvasztó tűzvész²⁷ közötti feltételezhető kapcsolatra érdemes utalni: az első nápolyi hadjárat éve éppúgy 1347, mint a város új kiváltságlevelének kiállításáé.

Az Ars Notarialis szerzője a városok okleveles gyakorlatát bemutató rész bevezetőjében a missiliseket e rész 14-ik „rubrikájaként” jelöli meg.²⁸ A missilisgyűjtemény szerves egybetartozását a már említett tartalmi mozzanatok mellett egy formai sajátosság is mutatja. Míg a formuláskönyv egyéb helyein a formulák alapjául szolgáló oklevelek rekonstrukcióját erősen megnehezítik a többféle variációban megadott szövegrészek, a missilisekben lényegtelen stílusról változatokon kívül nem találunk ilyeneket. A városi levelezést bemutató „rubrika” egységességét tükrözi az is, hogy a magisztrátust végig azonos formulával jelöli.

Ámde a városi oklevéltípusokat bemutató „rubrikák” már a fentebb jelzett formai elemek tanúsága szerint sem ennyire homogének. Különösen a „de formis appellationum” szülő hetedik csoport út el több vonatkozásban a többitől. A továbbiakban azonban kimutatjuk, hogy ez a már címe szerint is a városon túlmutató oklevéles csoport alkalmasint nem is a „kulcsvárosra” vonatkozik. A városi oklevelek többi csoportja azonban pl. a magisztrátus jelölésére majdnem kizárólagosan a missilisekével azonos formulát használ, noha az Ars Notarialis városi fejezetének bevezetője a korabeli városok magisztrátusának összetételét városonként erősen különbözöként jellemzi.²⁹

A magisztrátus egysége mellett tartalmi kapcsolat is indokolja azt az elképzelésünket, hogy a missilisek és a városi oklevelek — legalább zömükben, a „de formis appellationum” kivételével — ugyanabból a városból származnak. Így mind a levelekben, mind a városi oklevelek között találunk adatot arra, hogy a város polgárai hajóval sőt szállítottak.³⁰ Ezekben az oklevélformulákban a város azonosítására felhasználható fogódzókat nem találtunk. Nagybányával talán csak az az oklevélformula hozható kapcsolatba, amelyben a város egy meghatározott területére királyi privilégium alapján telepítési engedélyt ad ki. Károly Róbert ugyanis 1329-ben a nagybányai judexnek egy erdőt adott a város mellett benépesítés céljából.³¹

A tipikus városi okleveleket bemutató, s ezért számunkra kevéssé felhasználható „rubrikákkal” szemben a 15.-ként jelzett szakasz érdemleges segítséget ad. Ez a városi plébánosi funkcióval kapcsolatos okleveles gyakorlatot hivatott bemutatni. Az e részt illetően felvetődő problémák részben visszautalnak az eddig tárgyalt „kulcsváros” kérdéskörre, részben átvezetnek témánk következő, a formulagyűjtemény létrejöttét és szerzőjének személyét illető kérdéskörre. Mezey szerint az Ars Notarialis szerzője olyan jegyző, aki működése első szakaszában a kérdéses város, s egyben annak plébánosa szolgálatában állt.³² Így a missilisgyűjteményt és a formulagyűjteményben szereplő városi-egyházi anyagnak legalábbis egy részét láthatólag ugyanazon városból származónak tartja. A formuláskönyv szerzője előzetesen felsorolja a plébánosi okleveles gyakorlat kérdését átfogó tizenegy oklevéltípust, s megjegyzi: „de quibus omnibus quamvis in superioribus tractatibus sufficienter tractatum et promulgatum fore dinoscuntur, tamen ad

²⁷ Kovachich : i. m. 45. l., ill. Fejér : i. m. 501. l.

²⁸ Kovachich : i. m. 22. l.

²⁹ Az általános tájékoztatás: Kovachich : i. m. 22—23. l. A leggyakoribb, bár teljes formában nem kiirt alaktól (A. f. B. iudex et iurati ceterique civis et hospites talis civitatis) csak azzal tér el két helyen a forma, hogy egyik esetben (23. l.) a „Nos A. f. P.” után indokolatlanul többszám áll: „judices”, a másik esetben pedig „Nos A. B. iudices” szerepel. Úgy véljük, ez az apróság nem igényel kommentárt. A rögtön az első formulában szereplő kitétel: „duodecim scabini seu iurati” magyarázatát P. Rutkó (i. m. 131. l.) az Ars Notarialis elkészítésében szerinte résztvevő kanonoki rangú, német nevű egri notarius szerepében látja. Véleményünk szerint — függetlenül attól, hogy eredeti oklevélből másolták-e a formuláskönyvbe, vagy ez csak a szerző kiegészítése — városainkban általában, de a német városi jog egyes elemeit (pl. a háromnérföldes határkörzetet) 1347-es privilégiumában is őrző Nagybányán különösen nem lehetett ismeretlen ez a terminus. A „iuratus” mellett „et” közbíróval feltűnő „senator” elnevezés pedig (33. l.) éppen abban a részben található, amelyről jeleztük azt a véleményünket, hogy alkalmasint valóban más városra vonatkozik.

³⁰ Kovachich : i. m. 28., ill. 32. l.

³¹ Kovachich : i. m. 43. l., ill. Fejér : i. m. VIII. 3. 768. l. (Sziromay alapján), vö. Wenzel G. : Magyarország bányászatainak kritikai története. Bpest, 1880. 110. l.

³² Mezey : i. m. 291. l.

dilucidationem illarum mentium qui in locis civitatum super talibus materiis scribere debebunt sub stilo breviori et paucio enarramus”.³³ Ezek után nem csodálkozhatunk, ha ez a rész a legzavarosabb az Ars Notarialis városi fejezetében. Elképzelhető tehát, hogy a vagylagos variációk egészen különböző provenienciájú oklevelekből kerültek a formulák közé. A „relatoriæ” kategóriában közölt oklevelek esetében lehetségesnek fogadhatjuk el azt az elképzelést, hogy a „kulcsváros” plébánosának, illetve e plébános vikáriusának oklevelei szerepelhetnek példálként. Elemzésükre még visszatérünk. Azok az oklevelek azonban, amelyek a „quando iudices recusantur, et sit appellatio contra eosdem ad superiores plebanorum memoratorium” megjelölésű csoportba tartoznak, úgy véljük, máshonnan származnak.³⁴ Igazolni látszik ezt az a tény, hogy a kérdéses oklevelek egyikének egyik variációjában a kiállító „N. dei et apostolicae sedis gratia episcopus ecclesiae T.”,³⁵ ami arra utalhat, hogy itt talán általában is a Miklós egri püspök alá tartozó plébánosokkal kapcsolatos fellebbezési ügyekről van szó. Ezek pedig — mint a formuláskönyv anyagának jó része — közvetlenül az egri püspökség anyagából kerülhettek a formuláskönyvbe, hiszen logikusabb, hogy a fellebbezési ügyeket a magasabb szerv jegyzője gyűjti össze, mintsem azé a plébánosé, akinek ügyeiben fellebbeznek. Mivel azonban ezt bizonyítani nem lehet, nem lehet elvileg kizárni, hogy a fellebbezési ügyek is a „kulcsvárosra” vonatkoznak. Így ugyanaz a probléma jelentkezik, mint ha a városi oklevelek „de formis appellationum” szülő csoportja okleveleit a keresett városra vonatkoztatjuk: szerzetes-konvent működését kell feltételeznünk a városban. (Az utóbbi, már többször említett csoport³⁶ első oklevelében egy prior vezette domonkos, vagy egy gvardián vezette ferences konvent tanúsít egy „in praesentiam regiam” fellebbezett ügyet. A következő oklevelben a király egy káptalannal vagy egy prépost vezette konventtel idézteti meg a feleket, végül a harmadikban a hiteleshely jelenti a parancs teljesítését. Ez az ügy szerintünk minden bizonnyal a hiteleshely anyagából került a formuláskönyvbe, amely pedig az Ars Notarialis káptalant, s mellette vagylagosan prépost vezette konventet említő egyéb helyeinek tanúsága szerint aligha lehet más, mint az egri káptalan. Közvetlen bizonyíték azonban itt sincs, s ezért ebben az esetben is meg kell vizsgálni: kizárja-e a szerzetesi konvent ottléte a „kulcsvárosra” vonatkoztatást.) Mind a városi oklevelek „de formis appellationis” részében, mind pedig a városi plébánossal kapcsolatos fellebbezési ügyekben vagylagosan fordul elő a városi ferences, ill. domonkos konvent, sőt a *Kovachich*nál 93. sz. formulában, valamint a 94. sz.-ban, ahol a konventről folyó szövegben van szó, egyértelműen csak ferences konvent szerepel. Tehát nem kell feltétlenül olyan városra gondolnunk, amelyben mindkét rendnek volt konventje. Ferences konvent működése pedig e kortól Nagybányán sem zárható ki.³⁷

A plébánosi oklevelek elemzése adalékokat szolgáltat a város-azonosítás kérdéséhez is. A plébános legtöbb esetben egyben „vice-archidiaconus”-ként szerepel. Ezt a címet azonban csak az említett fellebbezési oklevelek használják. *Kovachich*nál a 95. sz. rész bevezetése és befejezése elárulja, hogy a szerző a plébánosi oklevelek ismertetéséről áttért a jelleghen azonos vice-archidiaconus oklevelek egyidejű ismertetésére is. Minthogy az Ars Notarialis későbbi, püspöki vikáriusi részében ismerten találkozunk vice-archidiaconus plébánossal,³⁸ a cím előfordulásának okát nem abban kell keresni, hogy ez a „kulcsváros” plébánosának volt a funkciója. Más a helyzet azonban két másik megjelöléssel: a királyi káplánnal és az erdélyi püspöki vikáriussal. Az előbbi három, az utóbbi egy

³³ *Kovachich* : i. m. 54. l.

³⁴ *Kovachich* : i. m. 55—58. l.

³⁵ *Kovachich* : i. m. 57. l.

³⁶ *Kovachich* : i. m. 33—35. l.

³⁷ Míg Szatmáron e korszakból tudunk ferences kolostor működéséről (*Karácsonyi J.* : Szt. Ferenc rendjének története Magyarországon 1711-ig. I. Bpest. 1923. 265—266. l.), Nagybányát tekintve a probléma bonyolultabb. A rend magyarországi történetének monográfusa, aki vizsgálatának középpontjába a marianus-salvatorianus megoszlást állítja, csak az 1437-es nagybányai salvatorianus alapításról beszél, s e kolostor fontos szerepéről. (*Karácsonyi J.* : i. m. II. 1924. 121. l. A nagybányai őrség említése pl. I. 385. l. II. 121. l.) Ezzel szemben a megye másfél századdal ezelőtti monográfusa így ír: „Hogy a Minoriták, az után a Szürke-Barátok Klastroma is volt itten, azt nem csak Szentiványi a' Klastromok lajstromába, de azon időbeli hiteles írók, úgy mint Pisai Bertalan 1383 Eszt. írott, és Gonzaga Ferenc Mántovai Püspök a' Szent Ferenc Szerzetének kezdetéről Velenczén 1603 Eszt. ki adott könyvei. . .” is bizonyítják. (*Szirmay A.* : Szatmár vármegye fekvése, történeti és polgári esmérete. I. Buda. 1809. 135. l.) Arról is tudósít, hogy 1481-ben „a Nagy-Bányai gárgyilánságból” választottak tartományi előjárót (i. m. 136. l.). Az egy századdal későbbi monográfus pedig — a város nevével kapcsolatos, egyébként elfogadhatatlan érvelése közben — azt is lehetségesnek tartja, hogy a ferencesek letelepedése egybeeshetett a város alapításának idejével (*Schönherr.* 378. l.). A környék monográfusainak álláspontja sokkal inkább megfelel a ferences gyakorlatnak, mint a rend történetírójéé, hiszen minden olyan városunkban, amelyek jelentősége, gazdagsága a XIV. sz. első felének Nagybányájához hasonló, valóban voltak ferencesek. S ha a század végén már működött a rend a városban, annak ellenére, hogy a nagybányai forrásanyag a 70-es évekig úgyszólván egészében megsemmisült, a jelentős kolostor alapításáról szóló források teljes hiányát — ideértve a későbbi korszakok között utalásának hiányát is — annál érthetőbbnek kell tartanunk, mennél korábbi időpontban feltételezzük az alapítást. Így ha el is fogadnánk, hogy a „kulcsvárosban” ferences kolostor működött, ez sem zárna ki a nagybányai megoldás helyességét.

³⁸ *Pl. Kovachich* : i. m. 84., 86. l.

alkalommal szerepel, s mindkettő megtalálható egy idézési oklevélben, amelynek a „kulesvárossal” való kapcsolata elképzelhető. Az Ars Notarialisnak ezt a részét, mely vizsgálataunk szempontjából döntő lehet, hosszabban kell idéznünk: „Item alia forma de eadem materia quando vicarius alicuius plebani scribit et iudicant (sic!). Vel sic: quando literae vicariorum dictorum plebanorum in talibus causis manantur, seu conficiuntur. Nos P. sacerdot. vicarius discreti viri domini A. plebani ecclesiae F. de tali Civitate, et capellani dominae reginae. Vel sic: vicarius in spiritualibus generalis divina providentia episcopi Transsylvanien. de extra missus damus pro memoria quod B. clericus ejusdem domini nostri plebani . . .”³⁹ E kitételben ugyanis az erdélyi püspök külső-meszesi vikáriusának címe torzult „missus”-szá (legalábbis *Kovachich*nál). Ezt a címet pedig 1343-ban, 1344-ben és 1349-ben János „Zothmarnemethy” plébános viselte.⁴⁰ Ezzel látszólag újabb, *Mezey*től nem is használt érvet találtunk Szatmár mellett. A szöveget figyelmesen olvasva a vagy-lagos betoldás nem világos. A külső-meszesi vikárius címet a plébánosi vikárius helyére beillesztve nyilvánvaló a betoldás hibás volta: az oklevéladó egy plébános vikáriusa, aki a plébánost a betoldott részt követően is dominusának nevezi, a betoldás pedig egy püspöki vikáriust nevez meg. A betoldás csak a „capellani dominae reginae” helyére illeszteni pedig grammatikai okokból lehetetlen: az egyik genitivusban van, a másik nominativusban. Így hát eszik az a lehetőség, hogy a kérdéses oklevél Szatmárnémethre vonatkozzék. Hogyan kerülhetett azonban a szövegbe a németi plébános címe? Formailag feltehetőleg a vikárius szó miatt: a szerző hibásan asszociált. Az azonban, hogy a szatmári plébános címét ismerte, jelentős érv *Mezey* lokalizálása *hozzátétőleges* helyességét illetően. S a szomszédos Szatmárral, Németivel szoros kapcsolatban levő Nagybánya volt jegyzője — az Ars Notarialis feltételezett szerzője — az ottani plébános címét evidens módon ismerhette.

A háromszor is előforduló királynői kápláni címet nem tudjuk valamely városi plébános személyével egyértelműen azonosítani. Feltűnő azonban, hogy városi plébánosok éppen a szatmári kamarához tartozó városokban szerepelnek ebben a korban ismételtén káplánokként. Városi plébános, aki egyben királynői káplán is — ismereteink szerint — 1351-ben tűnik fel először: László eperjesi plébános (akinek elődje, az 1338-ban és 1342-ben szereplő Henrik vicearchidiakónus, oltárigazgató, s egyben éppen János borsodi főesperes vicevikáriusa is volt, s ennek alapján gondolhatunk a formuláskönyv ezen városi plébánosi okleveleinek a „kulesvárostól” független eredetére is) valamint Conversinus sárospataki plébános.⁴¹ Városi plébános királynői káplánra vonatkozó következő adatunk a szatmár-nagybányai kamara területéről való: Beregszászról. 1356-ból. A rendelkezésünkre álló adatokból nem állapítható meg, hogy az ekkor szereplő György mióta viseli ezeket a funkciókat, de 1351-ben már plébános, s egyben *királyi* káplán volt. Az azonban nyilvánvaló, hogy a királynői kápláni cím nem magához a plébániához tartozott: az 1368-ban szereplő János beregszászi plébános szintén királynői káplán ugyan, de pl. az 1337-ben szereplő Mihály, vagy az 1377-ben és 1383-ban szereplő András nem az.⁴² Beregszász általában természetesen nem lehet a formuláskönyv „kulesvárosa”, ez az oklevél azonban elvileg származhatnék onnan is. Szatmár plébánosa 1347-ben szerepel „capellanus consortis domini Stephani regis”-ként,⁴³ ez azonban nyilvánvalóan nem azonos a királynői kápláni címmel. Szőlőssön királyi káplán a plébános 1338-ban,⁴⁴ végül pedig éppen Nagybánya 1347-es királyi privilégiuma nevezi a plébánost „capellanus noster specialis”-nak. A királyi és királynői káplán szervezetéről mindmáig meglehetősen keveset tudunk, ezért nem mondhatunk határozott véleményt arról, hogy van-e kapcsolat az Ars Notarialisban szereplő, illetőleg a nagybányai plébánost megillető kápláni cím között, ámde a „capellanus noster specialis” cím nagybányai felbukkanása mindenesetre figyelemre méltó. Összegezve tehát: a tágabb földrajzi lokalizációt ennek a címnek felbukkanása is igazolni látszik, azonban a városazonosításra, vagy annak eldöntésére, hogy ezek a plébánosi oklevelek valóban a keresett városhoz valók-e, ez a kitétel bizonyító érvénnyel nem használható.

Az egyházi viszonyok vizsgálatából azonban egy nyomós érvet is meríthetünk azon álláspontunk igazolására, hogy az Ars Notarialis városi formulái nem szatmári oklevelek alapján készültek. Annyira nyilvánvaló, hogy nem is szükséges bizonyítani: a formuláskönyv Egerben keletkezett, s nem városi jellegű anyagának túlnyomó része az egri egyházmegye oklevelei alapján készült. Márpedig Szatmár az erdélyi püspökséghez tar-

³⁹ *Kovachich* : i. m. 54. l.

⁴⁰ Anjoukori Okmánytár (a továbbiakban: An. O.) IV. 351. l., ill. *Fejér* : i. m. IX. 1. 809. l., III. IX. 6. 47. l.

⁴¹ 1351: *Fejér* : i. m. IX. 2. 57. l.; 1338: Hazai Oklevéltár. Bpest. 1879. 216. l.; 1342: no. 236. és 238. l. Az idézett 1351-es oklevélben a sárosi plébános királyi káplánként szerepel. A sárospataki adat: Zichy Okmt. II. 444. l.

⁴² 1356: A nagykallói Kállay-család levéltára. Bpest. 1943. (a továbbiakban: *Kállay*) II. 36. l.; 1351: O. L. D. 38159; 1368: *Kállay* II. 143., 148. és 149. l.; 1337: no. I. 118. l.; 1377: no. II. 175. l.; 1333: no. II. 227. l.

⁴³ *Fejér* : i. m. IX. 1. 548. l.

⁴⁴ *Fejér* : i. m. VIII. 5. 241—246. l.

tozott, míg a tőlünk „kulesvárosnak” tartott Nagybánya az egrihez,⁴⁵ s igen meglepő lenne, ha éppencsak a városi oklevelek származnának egy másik egyházmegye területéről. Megjegyzendő, hogy a *Mezey*től másodlagosan tekintetbevevett Nagyszőlős is az erdélyi püspökség fennhatósága alatt állt.⁴⁶ *Mezey* szerint a tárgyalt városi oklevelek úgy kerültek a formuláskönyvbe, hogy a kérdéses város jegyzője azonos a formuláskönyv szerzőjével. Ezt az álláspontot fő vonásaiban mi is elfogadjuk, s alább e kérdéssel részletesebben is foglalkozni fogunk. E jegyzői pályafutást értelmetlennek kellene tartanunk, ha az egri püspökséggel semmiféle közelebbi kapcsolatban nem levő város notáriusára gondolunk. Am egyazon egyházmegyén belül mindez egészen természetesnek tűnik. Az egri püspöknek a jelentős bányaváros plébánosával talán a szokásosnál is szorosabb kapcsolatai lehettek. Igazolni látszik ezt, hogy az 1330-as években a 10 márka pápai tizedet a nagybányai plébános helyett a püspök előlegezte.⁴⁷ A szoros kapcsolat segíthette elő a notárius Egerbe kerülését is.

Az *Ars Notarialis* missiliseinek, városi és városi-egyházi vonatkozású okleveinek az azonosítás szempontjából fontosnak tűnő helyei tehát valószínűsítették azt, hogy a városi formuláanyag zömmel nagybányai oklevelek alapján készült. E megoldás valószínűségét problematikussá teszi az, hogy a formuláskönyvben nincs szó bányászatról, noha Nagybánya jelentőségét elsősorban aranybányászatának köszönhette. Ezt a hiányt nem indokolja kellőképpen, hogy a formulák célja nem a városi élet, hanem a városi okleveles gyakorlat bemutatása volt, lehetőleg nyilván tartalmilag is minden városra jellemző anyagon. Nem bizonyíthatja kellően a kérdéses város bányászatát az sem, hogy egyes problémák éppen Nagybánya bányaváros-jellegével látszottak a tárgyalás során megoldhatóknak.

Összegezve az eddigieket úgy látjuk, hogy érveink elegendőek annak cáfolatára, hogy Szatmár lenne a „kulesváros”. Erősen valószínű, hogy az oklevelek zöme egyetlen városból való, s ez a város az egri egyházmegye s egyben a szatmár-nagybányai kamara területén keresendő. (A formuláskönyvnek a városi magisztrátusok szervezetről szóló általános tájékoztatásának⁴⁸ elemzése is azt mutatja, hogy a szerző a korabeli Magyarország északkeleti városait ismerte, s az itt szerzett ismereteit rögzítette. Minthogy azonban ez a tájékoztatás nem kapcsolódik közvetlenül a keresett város problematikájához, tárgyalása jelen dolgozatunkban elmarad.) Talán sikerült valamennyi rendelkezésre álló szempont figyelembevételével kimutatni, hogy Nagybánya lehet a keresett város, ahogy további vizsgálatokig indokolt e megoldást a legvalószínűbbnek tartani.

*

Az *Ars Notarialis*nak, mint várostörténeti forrásnak problematikáját el lehet választani a gyűjtemény egésze keletkezéstörténetének vizsgálatától. Néhány ponton azonban a két kérdés feltétlenül érintkezik, így röviden ki kell térnünk a formuláskönyv szerzősége és kronológiája egyes vonatkozásaira.

Kérdéskörünkkel foglalkozva a kutatók általában az *Ars Notarialis* „szerzője”-ről szoktak említést tenni. *Gárdonyi* arra gondol, hogy ez a szerző talán nagymarosi vagy visegrádi pap lehetett.⁴⁹ *Kardos* Tibor az egri káptalan lectorában találja meg e munka elvégzőjét.⁵⁰ *Mezey* álláspontját így foglalja össze: „Az *Ars Notaria* szerzője notariusi pályáját egy királyi város (Szatmár) magisztrátusának és plébánosának szolgálatában kezdte. Tevékenységének következő állomása egy prépost vezetése alatt álló hiteleshely volt, ami a körülmények folytán csak a leleszi prépostságé lehetett. Innen került azután Egerbe, a hiteleshely, a püspöki helynökség jegyzőjének. Műve itt nyerte végleges formáját.”⁵¹ *Kardos* Tibor álláspontját elfogadva *Ratkoš* felveti, hogy a lector munkájában más is részt vehetett.⁵²

A magunk részéről az elsőnek említett véleménytől eltekintve — amely sem a formulák kimutatható földrajzi vonatkozásával, sem a munka rendeltetésével nem hozható összhangba — mindegyik utóbbi álláspontban figyelemreméltó elemeket látunk. Az egri káptalan keretei között készült tankönyv jellegű munkánál eleve valószínűnek látszik a lector irányító szerepe, s ezt a valamilyen formájú irányítást kellőképpen bizonyítják

⁴⁵ *Rationes* . . . 215., 355., 371. l., *Ortway T.*: Magyarország egyházi földleírása a XIV. sz. elején. Bpest, 1891. 1892. I. 202. l., illetve II. 667. l. és térkép-mellékletei. Vö. még *Schönherr* 400. l.

⁴⁶ Vö. *Ortway*: I. m. térkép-mellékletei.

⁴⁷ *Rationes* . . . 215. l.

⁴⁸ *Kovachich*: I. m. 22. l.

⁴⁹ I. m. 174. l.

⁵⁰ I. h.

⁵¹ I. m. 291. l.

⁵² I. m. 132. l.

azok az összefüggések, amelyeket *Kardos* az *Ars Notarialis* szövege és *Uzsai János* egri lector személyes körülményei között kimutatott. Ugyanakkor a formuláskönyv egésze arra mutat, hogy összeállítója a jegyzői gyakorlatban igen járatos volt, s ezt a káptalani lectorról aligha mondhatnánk el. Ezt a problémát jól áthidalja *Ratkó* említett elgondolása — függetlenül attól, hogy az általa munkatársnak tartott Gotthard egri kanonok és notarius valóban részt vett-e az *Ars Notarialis* elkészítésében.

Az *Ars Notarialis* anyagának túlnyomó többsége az egri káptalant érintő oklevelekből tevődik össze. Bár a káptalan levéltáráról e korból semmit sem tudunk, nem problematikus, hogyan jutottak a káptalani oklevelek a formuláskönyv összeállítójának birtokába. A gyűjtemény idegen provenienciájú anyagának kérdését pedig joggal szűkíthetjük le a városi oklevelek kérdésére, mivel a többi máshonnan származó és Egerrel kapcsolatot sem mutató oklevél számára relative kicsi, s nem képez önálló, összefüggő csoportot sem, tehát legfeljebb egy-egy oklevél egyedi sorsa lehet kérdéses ezekben az esetekben. Valamilyen módon azonban magyarázni kell a városi okleveles- és missilisanyag bekerülését az *Ars Notarialis*ba. Nem gondolhatunk arra, hogy a tankönyv összeállításakor a szerző szükségesnek vélvén a tanulókat esetleges városi jegyzői munkára is kiképezni, kifejezetten ebből a célból gyűjtött anyagot. Indokolatlan lenne ebben az esetben a szerzőnek csak egyetlen királyi város anyagára támaszkodnia s még közvetve sem utalni egyházi vagy magánföldesúri városok okleveles gyakorlatára, noha maga a székváros, Eger oklevéladói tevékenysége is nyilván szorosban kapcsolódott a káptalanhoz. Úgy tűnik, az *Ars Notarialis* igen tájékozott a királyi és királynői városok viszonyaiban, s ezt még külön is aláhúzza azzal az önmagában is igen fontos ténnyel, hogy „quia in locis civitatum praesentes formae saepe saepius fieri contingunt”,⁵³ a városi levelezést a levelekkel foglalkozó részből előrehozza az okleveles formák közé. Megjegyzendő, hogy ismereteink szerint a városi jegyzői intézmény ekkor még nem olyan elterjedt, hogy ez önmagában indokolná a városi anyag bekerülését a jegyzői mesterség könyvébe, amelyre általában jellemző az egri káptalan anyagához való erős kötődés és ennek következtében a szerző számára közvetlenül nem hozzáférhető jegyzői munkaterületek bemutatásának elhagyása, vagy rövid elintézése. Mind általában, mind pedig vizsgálatunk szempontjából feltűnő az a jelenség, hogy — eltekintve a jelentéktlenebb funkciójú városi scriptorok létezésének kérdéséről⁵⁴ — a XIV. század közepétől éppen kamarai székhelyeken tűnnek fel először a városi notariusok.⁵⁵

Mindebből — úgy véljük — *Mezey*éhez hasonló álláspontra juthatunk: a „kulesváros” jegyzője került az egri káptalan szolgálatába, s vett ott részt az *Ars Notarialis* elkészítésében, mégpedig nemcsak abban a formában, hogy anyagot szolgáltatott, hanem az összeállításban, kommentálásban is jelentős szerepe lehetett. Ha azonban a városi oklevelek formuláinak a gyűjteménybe kerülését nem forrásgyűjtéssel, hanem egy jegyzői pályafutás során szervezen összegyűjtött anyag felhasználásával tudjuk magyarázni, tetszetősnek látszik *Mezey* magyarázatának az a része is, hogy az egri anyagot ugyanezen jegyzői pályafutás termékének tekinti. Ez annál is inkább lehetséges, mivel a formuláskönyv vizsgálata során már láttuk, hogy a városi rész nem jelent elszigetelt egységet, tartalmi szempontból is kapcsolódik más témakörnél szereplő oklevelekhez. Ha azonban a városi, ill. a káptalani és püspöki vikáriusi oklevelek között a *Mezey*től feltételezett kapcsolatot fennáll, akkor ennek kronológiai sorrendiségben is meg kell nyilvánulnia.

Nem célunk részletesen foglalkozni az *Ars Notarialis* keletkezésének időpontjával, valamint a benne felhasznált oklevelek datálása kérdésével. Problémánk szempontjából elegendő néhány fogódzó is. Az a tény, hogy minden formulában — így a városiakban is — kizárólag Lajos, ill. L. király szerepel, a terminus post quem-et világosan megadja. A formuláskönyv különböző helyein Miklós nádor, Pál országhíró, Olivér tárnokmester stb. többszöri említése minden további vizsgálat nélkül mutatja, hogy az oklevelek zöme I. Lajos uralkodásának első évtizedéből származik. Ha most már a városi oklevelek datálásához közvetlenebb utalást keresünk, akkor az a missilis látszik leginkább felhasználhatónak, amely az Endre herceg meggyilkolásának megbosszulására indítandó hadjárat céljaira vet ki adót.⁵⁶ Nem szorul ugyanis bizonyításra, hogy itt az első nápolyi hadjárat

⁵³ *Kovácsich* : i. m. 44. l.

⁵⁴ 1335-ben említene Sopronban egy néhai scriptort (*Házi J.* : Sopron szabad királyi város története. I/1) Sopron. 1921. 64—65. l.) Fiat „nobiles et discreti viri”-ként szerepelnek. A gazdag soproni forrásanyagban 1354-ben találkozunk először városi notariussal (104. l.).

⁵⁵ Nagybánya (1347) mellett Szomolnokbányán (1344. Mon. Strig. III. 548. l.). Esztergomban (1347. Mon. Strig. III. 630. l.) és Kolozsvárott (1353. *Jakab E.* : Kolozsvár története 4. [Oklevéltár Kolozsvár története I. kötetéhez] Bpest. 1870. I. 34—35. l.) Hasonlóképpen tudunk zágrábi notariusról 1321-ből és 1334-ből. *J. B. Tkulčić* : Monumenta Historica... Zagrabiae... I. Zagrabiae 1889. 98—99., ill. 146. l.).

⁵⁶ *Kovácsich* : i. m. 44—46. l.

előkészítéséről van szó, minthogy csak a gyilkosságot említi, előző hadjáratra vonatkozólag azonban nem találhatóunk benne utalást. Ez tehát arra mutat, hogy a városi oklevelek talán valóban az említett évtized első feléből származnak.

A „kulcsváros” okleveleinek datálása azért fontosabb számunkra, mint az egri okleveleké, mert ha az előbbieket keletkezésének időpontja és az Ars Notarialis létrejötte között nem mutatkoznék valamelyes hiátus, el kellene ejteni azt a megoldást, hogy azok az Egerbe került notarius révén kerültek be a gyűjteménybe. Ha a káptalani vagy püspöki vikáriusi oklevelek egy részéről derülne ki, hogy azok szintén I. Lajos uralkodásának legelső éveiből származnak, az elképzelésnek csak az a része válnék tárgyalanná, hogy ezek is a feltételezett pályafutású notarius oklevelei. Ha azonban az Ars Notarialis remélhető kritikai kiadásával kapcsolatos munka az egri okleveleket éppen az 1350 körüli évekre datálná, az egész elképzelés bizonyíthatóvá válnék. Jelenleg csak a püspöki vikáriusi oklevelek terminus ante quem-jéhez tudunk biztos adatot szolgáltatni. Ha a vikáriusi oklevelek kiadójának a szövegben különféle elhagyásokkal, rövidítésekkel megadott nevééről és funkciójáról szereplő adatokat összeállítjuk, ezt a formát kapjuk: Magister Johannes Archidiaconus de tali, vicariusque venerabilis in Christo patris domini Nicolai Dei etc. gratia episcopi ecclesiae Agriensis in spiritualibus generalis.⁵⁷ Ebből pedig nyilvánvaló, hogy János mester egri kanonok borsodi főesperes okleveleit rejtik a formulák. Ő borsodi főesperesként már 1326-ban is szerepel,⁵⁸ püspöki vikáriusként pedig először tudtunkkal 1337. május 1-én.⁵⁹ Ezután folyamatosan vikáriusként említik 1350-ig,⁶⁰ s bár még 1352-ben is ő a borsodi főesperes,⁶¹ püspöki vikáriusnak 1351 márciusában már Péter mester hevesi főesperest és Gothardus mester kanonokot nevezik,⁶² s változatlanul ők szerepelnek ebben a minőségben 1351—52-ben.⁶³ 1352 decemberében azonban felváltja őket László egri prépost.⁶⁴ Így tehát János vikáriusnak a formulák között szereplő oklevelei is csak 1351 márciusa előtt keletkezhetek. Nem gondolhatjuk azonban azt, hogy vikáriusi működésének teljes időszakából, majd 15 év anyagából került ki ez a példaanyag. Mivel egyetlen olyan nyom sem található az egész Ars Notarialisban, mely Károly Róbert uralkodására utalna, következőleg valószínűtlen, hogy János borsodi főesperes működésének korai korszakából származó darabok szerepeljenek. Ezen túlmenően úgy véljük, hogy a szereplő oklevelek vikáriusságának éppen legutolsó éveiből származnak, ezt azonban véglegesen további filológiai vizsgálat döntheti csak el. Nem lehet ezzel a véleménnyel szemben érvként használni a formuláskönyvben szereplő okleveleinek nagy számát, mivel viszonylag sok oklevele maradt fenn eredetiben is. Kétségtelen azonban, hogy semmiféle konkrét bizonyítékunk nincs a formulává átalakított okleveleinek terminus ante quem-jét illetően.

Az a tény egyébként, hogy a vikáriusi oklevelek példaanyagában János főesperes oklevelei szerepelnek, véleményünk szerint kizárja azt, hogy a már említett Gothard kanonoknak, a vikáriusságban János egyik utódjának nagyobb szerepe lett volna az Ars Notarialis létrehozásában. Notariusként való említése ellenére már csak kanonoki rangja miatt is teljesen valószínűtlen, hogy ő lett volna jegyzője kanonoktársának, s végezze volna helyette a manuális munkát. Ha azonban ilyen munkát nem végzett, vajon mi oka lehetett volna arra, hogy példaanyagát kizárólag előde oklevelei közül válassza, nem pedig saját működésének köréből?

Így hát a vikáriusi oklevelek terminus ante quem-je ugyan önmagában nem perdöntő, de elképzelhetővé teszi azt, hogy a formuláskönyvben felhasznált egri vonatkozású oklevelek 1350 körül keletkeztek.

Még egy ponton lehet a kérdésben valamelyest előbbre jutni. Mezey feltételezése szerint a kérdéses notarius a kulcsvárosi és az egri káptalannál végzett jegyzői tevékenysége közötti időben a leleszi konventnél is működött. Ha ez a feltételezés helytálló, úgy az időpontok olyan közel kerülnének egymáshoz, hogy az az egész pályafutás rekonstrukcióját erősen kétségessé tenné. Véleményünk szerint — noha az Ars Notarialis szerzője

⁵⁷ A viszonylag legteljesebb alak: *Kovachich* : i. m. 76. l. Az itt szereplő kezdőbetűk feloldása a többi között formula alapján egyértelmű.

⁵⁸ An. O. II. 268. l.

⁵⁹ An. O. III. 351. l.

⁶⁰ Fl. An. O. III. 461. l. IV. 41., 45., 70., 88., 276., 345., 424., 434. l. V. 36., 185., 282., 294., 296., 382., 395., 402. l. *Békési R.* : A káptalani iskolák története Magyarországon 1540-ig. Bpest. 1910. 381. l. *Fejér* : i. m. VIII. 4. 280., 520—521., 614., 616. l. IX. 1. 132., 707., 803. l. stb. Ez után az időpont után csak olyan oklevelekben említik püspöki vikáriusként, ahol régebbi, tehát nyilván 1351 előtti tevékenységére utalnak. (*Kállay* : II. 7., 9., 31. l.)

⁶¹ An. O. V. 566. l. 1356-ban azonban már László a borsodi főesperes. (An. O. VI. 486. l.)

⁶² An. O. V. 432. l.

⁶³ An. O. V. 512., 573. l.; *Fejér* : i. m. IX. 2., 95. l.

⁶⁴ An. O. V. 627. l.

nyilvánvalóan ismerte a leleszi konvent szervezetét és működését, s talán leleszi oklevelek is voltak a kezeigéében — ez az egri káptalan jegyzőjénél anélkül is könnyen lehetséges, hogy előzőleg Leleszen működött volna. A szerző célja láthatólag az volt, hogy munkájának használói a káptalani és konventi oklevéladást egyaránt megismerjék, s így az eredetileg káptalani oklevelek egyes helyeire — legtöbbször esetben csak vagylagos formaként — behelyettesítette azok konventi megfelelőjét.

Végül egy ponton eddigi két hipotézisünket össze is kapcsolhatjuk. Fentebb kimutattuk, hogy az *Ars Notarialis* „kulesvárosa” jelenlegi tudásunk szerint legnagyobb valószínűséggel Nagybánya lehetett. Annak ellenére, hogy e korszakban igen kevés városi notarius említését találhatjuk az oklevelekben, Nagybánya kiugróan szegény anyagában mégis hallunk jegyzőről: az 1347-es privilégiumot a királytól Johannes plebanus „capellanus noster specialis”, Martinus iudex, magister Petrus notarius és Vlricus iuratus kérték, „de dicta civitate”. Az itt szereplő jegyző „magister” címe csakis képzettségére vonatkozhat, nem pedig rangjából, funkciójából következhet, mint e cím használatának egyes más eseteiben. E képzettség alkalmassá tette arra, hogy az *Ars Notarialis* elkészítésében a tőlünk feltételezett munkát elvégezhesse. (A nagybányai privilégiumban szereplő Péter jegyző funkciója egyébként értelmezhető úgy is, hogy — mint ezt *Mezey* az *Ars Notarialis* szerzőjéről gondolja — mind a város, mind pedig a plebánus notariusaként működött.) Ha igaz az, amit *Mezey* nyomán a „kulesváros” jegyzőjének pályafutásáról feltételeztünk, Péter mester az egri káptalanhoz került. Abban a már említett levélváltásban, amely nyilvánvalóan a király és az egri káptalan közt folyhatott, a következő kitétel olvasható a káptalan válaszában: „... nostrum hominem virum idoneum et utique fide dignum videlicet Magistrum P. f. B. subnotarium nostrum transmissimus...”⁶⁵ Az *Ars Notarialis* következtelen az eredeti oklevelekben szereplő nevek betűkkel helyettesítésében: egyes esetekben önkényes, máskor azonban az eredeti kezdőbetűket tartja meg, mégpedig úgyszólván egyforma gyakorisággal alkalmazza e két módszert. Az ábécében egymást követő betűk, valamint a T. jelzés teljes biztonsággal arra mutat, hogy megváltoztatták az eredeti betűt. Hasonló gyanúkat ad okot, ha a nevet jelző betű megegyezik a személy funkciójának kezdőbetűjével (pl.: P. Plebanus). A többi esetben azonban úgyszólván mindig az eredeti kezdőbetűket tartja meg a formuláskönyv. Ha tehát arra gondolunk, hogy P. mester valóban subnotariusként működött az egri káptalannál, az elmondottak alapján bizonyos valószínűséggel azonosíthatjuk őt Péter mester nagybányai jegyzővel. A subnotariusi beosztás — úgy véljük — éppen megfelel annak a munkakörnek, amelyet az egri oklevelek szerzője betölthetett. Természetesen mindez csak akkor vehető majd komolyan tekintetbe, ha a remélhető további kutatások igazolnák Nagybánya „kulesváros” voltát, s a kronológiai vizsgálatok alátámasztanák a „kulesváros” jegyzőjének fent feltételezett pályafutását.

*

Dolgozatunk célja elsősorban az *Ars Notarialis* tárgyalt részének térben és időben való elhelyezése volt. Ezáltal nem keríthettünk sort arra, hogy meghatározzuk a városokról benne tükröződő kép helyét a magyarországi városfejlődésben. Általánosabb problémá felvetés kapcsán igyokszünk majd ennek a feladatnak is eleget tenni.